

СИСТЕМНЕ РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ІНТЕГРАЦІЯ У СВІТОВИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР

Наталія ТАРНАВСЬКА, Роман СИВАК

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Встановлено ознаки сучасного глобального конкурентного середовища та виявлено напрями його впливу на глобальну конкурентоспроможність України. Досліджено стан конкурентного середовища в Україні та деталізовано напрями удосконалення державного регулювання процесів концентрації, гармонізації податкової політики та зв'язку структурної й інноваційної політик. Обґрунтовано доцільність формування наддержавного регулювання конкурентного середовища.

Світова економіка набуває ознак глобальності, що проявляється й у процесах трансформації конкурентного середовища. Узагальнення практики успішної діяльності на ринку кращих компаній, а також аналіз невдач і провалів всесвітньо відомих гравців ринку засвідчує, що зростання відкритості ринків, зменшення і усунення бар'єрів у міжнародній торгівлі через лібералізацію економік більшості країн світу та процеси дерегулювання призводить до окреслення нових явищ, які потребують теоретичного узагальнення та переосмислення донедавна успішних інституціональних засад розвитку конкурентного середовища і в окремих країнах, і в масштабах глобального економічного простору. Останнім часом у світовій економіці сформувалося ряд мегатенденцій, які пов'язані в першу чергу зі зростанням тиску транснаціональних економічних суб'єктів на національні ринки та загрозою появи світових монополій. Крім того, у глобальному середовищі чітко окреслилися центри випереджального розвитку, які конкурують між собою за лідерство (домінування) на міжнародній арені, що нагромаджує потенціал наростання нерівності між країнами.

Дослідження цих процесів потребує й вивчення глибинних змін природи конкуренції, яка пов'язується з активізацією інтеграційних та партнерських відносин між суб'єктами-конкурентами з метою успішного функціонування на ринку, розвитком теорії галузевих ринків, формуванням надпотужних корпоративних структур у новій галузевій організації, процесами конвергенції традиційних галузей та реконфігура-

ції бар'єрів входження в галузь. Глобалізація інноваційної сфери та бурхливий розвиток інформаційного суспільства призвели до появи нових видів інформаційно-комунікаційних технологій, що зумовило розвиток засад для формування нового типу конкурентних переваг, пов'язаних з розвитком принципово нової ресурсної бази виробництва.

В умовах транзитивної економіки України, крім зазначених, окреслилися диспропорції у процесах концентрації капіталу, а також між темпами його нагромадження у виробничій та грошовій формах, між концентрацією виробництва і капіталу. Результатом є практична відсутність зростання частки конкурентного сектору в економіці, розвиток монополізму, створення бар'єрів, які обмежують конкуренцію. Проведені нами дослідження показали, що загрозою для України є не лише низька конкурентоспроможність продукції, суб'єктів господарювання, окремих галузей і національної економіки загалом, а й імовірність так званого "системного відриву" від провідних країн через низьку здатність економіки до інновацій, зростаючу несумісність технологій, а також структурну кризу та інституціональну несумісність.

Така ситуація актуалізує проблему формування конкурентного середовища, в якому всі суб'єкти господарювання мають рівні можливості для здійснення своєї діяльності, що фіксується у відповідних нормативних актах. В нинішніх економічних реаліях перед економічною наукою постає завдання дослідити новітній аспект захисту рівних умов конкуренції – його міжнародний характер: суб'єкти, що діють у сфері взаємовідносин кількох держав, повинні підпорядковувати свою поведінку узгодженим правовим нормам, що сформовані відповідними міжнародними інститутами. Це потребує вироблення нових механізмів забезпечення рівних умов господарювання і конкурентної боротьби на державному й наддержавному рівнях шляхом системних інституціональних змін важелів регулювання глобального конкурентного середовища. Вони мають передбачати гармонізацію переваг міжнародного поділу праці та глобалізації з одночасним формуванням механізмів **міжнародної конкурентної політики – політики захисту рівних можливостей конкуренції у глобальній економіці**.

Вирішення цієї проблеми тісно пов'язане з розвитком суспільства нового типу, яке базується на продукуванні гармонізованих знань з використанням потужних інформаційних технологій у поєднанні з концепцією інноваційного розвитку. Формування підвалин такого суспільства потребує додаткових досліджень природи конкуренції з урахуванням її сучасних проявів, глибокого переосмислення сутності та рушійних сил побудови і трансформації систем управління конкурентоспроможністю суб'єктів господарювання, враховуючи нелінійність розвитку конкурентного середовища.

Сучасними зарубіжними дослідниками природи і форм конкуренції, конкурентного середовища та конкурентоспроможності суб'єктів господарювання є американські вчені І. Ансофф, А. Бранденбургер, Ф. Вірсема, Я. Гордон, П. Друкер, М. Енрайт, Ф. Котлер, Дж. Макартур, Г. Мінцберг, Дж. Мур, Б. Нейлбаф, М. Портер, К. К. Прахалад, В. Рамасвами, А. Сливоцкі, Дж. Стіглер, А. Чандлер, японські науковці Х. Кабаясі, Т. Ногучі, Х. Текаучі, представники наукових шкіл Європи А. Ассель, Ж.-Ж. Ламбен, Дж. О'Шонессі, Г. Хемел, а також російські вчені Г. Азоєв, Р. Фатхутдинов, А. Челенков, А. Юданов, які зробили вагомий внесок у дослідження сутності конкуренції, теорії конкурентних переваг і управління конкурентоспроможністю суб'єктів господарювання. Серед науковців України доцільно виділити дослідження природи конкуренції, діалектики конкурентних відносин, формування конкурентного середовища і систем управління конкурентоспроможністю на усіх рівнях управління, які здійснили О. Амоша, В. Базилевич, О. Білорус,

С. Биконя, З. Борисенко, А. Воронкова, А. Гальчинський, В. Геєць, Б. Кваснюк, С. Киреев, О. Костусєв, І. Крючкова, О. Кузьмін, В. Лагутін, Г. Филіук, О. Чернега, О. Шнипко, у тому числі на засадах інноваційної моделі розвитку – В. Александрова, Ю. Бажал, А. Гречан, О. Лапко, В. Семиноженко, Л. Федулова, А. Чухно.

Проведені нами дослідження показали, що проблема побудови і використання підходу, побудованого на виявленні взаємовпливу механізмів конкуренції та інноваційних процесів, недостатньо висвітлені у вітчизняних і зарубіжних наукових джерелах, а аналіз теоретичних напрацювань, здійснених у цій сфері, показує, що в сучасній науковій літературі не нагромаджено достатнього числа результативних досліджень, які би стали основою для теоретичного обґрунтування концепції управління конкурентоспроможністю на мега-, макро-, мезо- і мікрорівнях на інноваційних засадах з урахуванням процесів трансформації природи конкуренції, форм і наслідків її прояву. Ці аргументи дають змогу підкреслити актуальність дослідження сучасних конкурентних відносин та пошуку шляхів її вирішення в одночасному взаємодоповнюючому розгляді теоретичних і прикладних аспектів конкурентоспроможності та інноватики.

Метою цієї статті є розроблення теоретико-методологічного підґрунтя системи інституціонального забезпечення дієвості заходів конкурентної політики у світовому масштабі через поєднання теоретичних і прикладних аспектів конкурентоспроможності та інноватики шляхом гармонізації конкурентної, інноваційної та структурної політик держави.

1. Оцінки конкурентного середовища України з позицій глобалізаційного підходу

Узагальнення трансформаційних процесів в економіці України та ідентифікація рівня інноваційності товарних, фінансових ринків, а також ринку робочої сили показало відсутність системних цілеспрямованих заходів у межах державної політики щодо створення ефективного інституціонального забезпечення розвитку конкурентного середовища. Вступ України до СОТ загострив проблему конкуренції та структурної перебудови економіки й актуалізував питання розвитку інноваційних засад формування конкурентних переваг вітчизняними суб'єктами господарювання. Оцінювання конкурентного середовища на різних типах товарних ринків дало змогу виявити додаткові аргументи на підтвердження тенденції дезінтегрування і конвергенції традиційних галузей, а також реконфігурації бар'єрів входження в галузь. Дослідження структури різних типів товарних ринків України виявило **несуттєві фрагментарні зрушення у розширенні конкурентного сектору економіки** упродовж останнього десятиліття, а також показало зростання рівня концентрації на деяких конкурентних ринках, що призводить до загострення конкуренції на якісній новій основі (табл. 1).

Аналіз даних табл. 1 засвідчує суттєве зменшення у 2010 р. частки ринків з конкурентною структурою, що пояснюється в умовах кризи значним скороченням обсягів виробництва у таких галузях, як будівництво, металургія, торгівля, і відповідним розширенням сегментів з обмеженнями конкуренції через підвищення рівня концентрації, наприклад, у паливно-енергетичному комплексі (ПЕК), окремих галузях машинобудування. У 2010 р. (порівняно з 2000 р.) частка ринків із конкурентною структурою зменшилась на 5,6%. Значні деформації конкурентного середовища, підсилені кризою, призвели у 2010 р. (порівняно з 2009 р.) до скорочення частки ринків із конкурентною структурою на 6%, тоді як частка ринків "чистої монополії" за цей рік збільшилась на 2%, а ринків з ознаками домінування – на 8,1%. Крім того, рівень монополізації на початок 2010 р. порівняно з 2009 роком зріс у

29 галузях, тоді як зниження цього рівня спостерігалось лише у 14 галузях. Частка монополізованих ринків зросла в усіх секторах економіки, особливо суттєво – у ПЕК (частка ринків “чистої монополії” в обсязі реалізації підвищилася з 14,2% на початок 2009 р. до 17,2% на початок 2010 р., з ознаками домінування – з 36,6% до 64,5%), а також у гірничо-металургійному комплексі: частка ринків з ознаками домінування підвищилась з 4,5% до 13,8% [1].

Таблиця 1

Динаміка структури ринку України упродовж 2000–2010 рр.

Типи ринків	Частка підприємств, що функціонують на ринках певного типу, в загальному обсязі виробництва, %					
	2000 р.	2004 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
1. Ринки з конкурентною структурою	53,9	54,3	53,1	56,7	54,3	48,3
2. Жорстка “олігополія”	11,6	15,3	14,4	12,0	16,6	12,5
3. Ринки з ознаками домінування	22,7	19,9	25,8	25,6	22,6	30,7
4. “Чиста” монополія	11,8	10,5	6,7	5,7	6,5	8,5

Джерело: складено за даними щорічних звітів Антимонопольного комітету України [1].

Описані зрушення у конкурентному середовищі пояснюються значним впливом ендо- та екзогенних чинників і несистемним реагуванням на них з боку державної економічної політики.

В епоху сучасних трансформацій світового економічного простору конкурентоспроможність України як транзитивної держави та окремих вітчизняних суб'єктів господарювання значною мірою визначається процесами глобалізації. Нами встановлено, що основними проявами впливу глобалізації на конкурентоспроможність українських учасників ринку є:

- **тиск з боку суб'єктів світового ринку на вітчизняних експортерів продукції**, що впливає на обсяги міжнародної торгівлі при нестійкій ринковій кон'юнктурі й безпосередньо корелює із системою бюджетоутворення (експортоорієнтовані галузі є основними наповнювачами бюджету). Відчутність цього впливу проявилася з особливою гостротою в період останньої світової економічної кризи;
- **проникнення на національний ринок зарубіжних товаровиробників**, що має двоякий вплив на економіку держави: з одного боку, цей процес закономірно підвищує інтенсивність конкуренції, стимулює вітчизняних суб'єктів господарювання до підвищення конкурентоспроможності своєї продукції, а також дає змогу створювати нові робочі місця, а з іншого – виявляє негативний вплив:
 - а) послаблення екологічної безпеки через перенесення в Україну “брудних” виробництв;
 - б) стрімке зростання ринкової влади транснаціональних компаній на прибуткових ринках з високою перспективною привабливістю (наприклад, ринок алкогольних і безалкогольних напоїв), що створює передумови для деформації конкурентного середовища у бік монополізації ринку;

в) гальмування іноземними компаніями перспектив зростання конкурентоспроможності українських підприємств через трансфер застарілих технологій, які є неперспективними для розвинутих країн, а також прагнення іноземного капіталу закріпити в Україні існуючу технологічну структуру. Це загострює й “консервує” проблему технологічної відсталості України від передових світових економік і засвідчує нееквівалентність і нерівноправність участі України у міжнародній міграції інновацій (як виняток можна назвати сферу телекомунікацій, куди транснаціональні гравці запровадили передові технології);

г) фактичне субсидування українськими споживачами зарубіжних товаровиробників через розвиток і динамічне функціонування на вітчизняному ринку потужних збутових мереж транснаціональних компаній і можливість використання ними переваг контрольованого “внутрішньофірмового” ринку з використанням системи трансфертних цін і уникненням вимог податкового законодавства України;

- **можливість отримання та розвитку нових конкурентних переваг**, зважаючи на низку невтрачених можливостей та існування потенціалу для інтеграції у світовий інноваційний простір і доступу до міжнародного ринку наукомісткої продукції.

В динамічному світовому господарстві наша держава має низький рейтинг, а рівень конкурентоспроможності України у порівнянні з провідними країнами світу підтверджують дані Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР), які узагальнено у табл. 2.

Таблиця 2

Рейтинги провідних країн за індексом глобальної конкурентоспроможності за 2008–2011 рр.

Країна	Індекс глобальної конкурентоспроможності (рейтинг і значення)			Рейтинг компонентів індексу								
	2011–2012 рр.	2010–2011 рр.	2008–2009 рр.	базові вимоги			підвищувачі ефективності			інноваційні чинники		
				2011–2012 рр.	2010–2011 рр.	2008–2009 рр.	2011–2012 рр.	2010–2011 рр.	2008–2009 рр.	2011–2012 рр.	2010–2011 рр.	2008–2009 рр.
Швейцарія	1/5,74	1/5,63	2/5,61	3	2	2	2	4	8	1	2	2
Сінгапур	2/5,63	3/5,48	5/5,53	1	3	3	1	1	2	11	10	11
Швеція	3/5,61	2/5,56	4/5,53	4	4	6	7	5	9	2	3	6
Фінляндія	4/5,47	7/5,37	6/5,50	5	5	1	10	14	13	4	6	5
США	5/5,43	4/5,43	1/5,74	36	32	22	3	3	1	6	4	1
Німеччина	6/5,41	5/5,39	7/5,46	11	6	7	13	13	11	5	5	4
Нідерланди	7/5,41	8/5,33	8/5,41	7	9	10	8	8	7	9	8	9
Данія	8/5,40	9/5,32	3/5,58	8	7	4	9	9	3	8	9	7
Японія	9/5,40	6/5,37	9/5,38	28	26	26	11	11	12	3	1	3
Великобританія	10/5,39	12/5,25	12/5,30	21	18	24	5	7	4	12	12	17
.....												
Україна	82/4,00	89/3,90	72/4,09	98	102	86	74	72	58	93	88	66
Всього країн в обстеженні	142	139	134	142	139	134	142	139	134	142	139	134

Джерело: складено автором за “The Global Competitiveness Report” 2008–2011 рр. [2].

З табл. 2 видно, що упродовж останніх років рейтинг України за індексом глобальної конкурентоспроможності суттєво знизився: з позиції 72 у 2008–2009 рр. до позиції 89 у 2010–2011 рр. і позиції 82 – у 2011–2012 рр. Така ситуація є результатом низької дієвості конкурентної політики держави, яка не має у своєму арсеналі дієвих та узгоджених важелів впливу на основні чинники конкурентоспроможності. Отже, інерційність розвитку нашої держави і неспроможність визначити пріоритети у забезпеченні зростання конкурентоспроможності України потребує детального дослідження зміни значень дванадцяти чинників глобальної конкурентоспроможності за семибальною шкалою, як пропонує ЄБРР [2].

Аналіз тенденцій зміни індексу глобальної конкурентоспроможності показав, що у 2011–2012 рр. найнижчими серед 142 країн, охоплених дослідженням, є рейтинги таких чинників конкурентоспроможності України:

- серед базових вимог – державні інституції (позиція 131), макроекономічна стабільність (позиція 112);
- серед чинників ефективності – ефективність товарного ринку (позиція 129), ефективність фінансового ринку (позиція 116);
- серед чинників інноваційності – складність ведення бізнесу (позиція 103).

При цьому доречно зазначити, що порівняно з 2008 р. нинішній рейтинг державних інституцій України впав на 16 пунктів, макроекономічної стабільності – на 21 пункт, падіння ефективності товарного ринку становило 26 пунктів, а ефективності фінансового ринку – 31 пункт. При цьому рейтинг чинника “складність ведення бізнесу” понизився на 23 пункти. Тут доречно підкреслити, що **падіння рейтингів багатьох чинників конкурентоспроможності зумовлене низькими якісними параметрами інституційного забезпечення соціально-економічних перетворень у державі.**

Для дослідження дієвості і тенденцій розвитку конкурентної політики в Україні та в інших постсоціалістичних країнах доцільно скористатися інформацією ЄБРР, зокрема одним із субчинників інтегрованого транзитивного показника – значенням індексу конкурентної політики. Міжнародні порівняння показують, що найдинамічнішою і успішною (за бальними оцінками від 0 до 4,5) можна вважати конкурентну політику Естонії, динамічними і високими є показники конкурентної політики для Польщі й Литви, тоді як оцінки конкурентної політики України упродовж останніх років залишаються стабільними і невисокими.

Порівняння рейтингів конкурентної політики з рейтингами інших складових процесу трансформації засвідчує наявність кореляції конкурентної політики з процесами приватизації і реструктуризації у переважній більшості постсоціалістичних країн. Поряд з тим, низькі рівні показників конкурентної політики України зумовлюють необхідність проведення додаткових наукових досліджень у цій сфері в напрямі забезпечення системності реформ, а також розвитку і гармонізації правового та інституціонального забезпечення дієвості конкурентного середовища.

2. Інституціональне забезпечення дієвості конкурентного середовища

Фахівці IMD (International Institute for Management Development) вважають, що країни конкурують у наданні середовища, в якому підприємства можуть успішно конкурувати, а узагальнену конкурентоспроможність країни вони визначають як її здатність в умовах вільних і чесних ринкових відносин виробляти товари і послуги, що задовольняють потреби міжнародних ринків, одночасно підтримуючи і підвищуючи реальні доходи своїх громадян у довготривалій перспективі [3]. Поділяючи цю думку, ми визначаємо **конкурентне середовище як мегасистему форму-**

вання, підтримування і розвитку середовища функціонування суб'єктів господарювання, яка передбачає створення гарантованих рівноправних умов їх конкуренції при взаємозалежності та взаємопроникненні ринків у межах узгодженого правового поля. Вирішення цих проблем потребує радикальних інституціональних змін на основі **управлінських інновацій, які формують потенціал і вектори розвитку конкурентного середовища**, мотивують і спонукають суб'єктів господарювання до побудови ексклюзивних конкурентних переваг.

Поряд з тим, традиційно завданнями державної конкурентної політики в Україні є:

- міжнародна конкуренція за створення дієвого і сприятливого середовища для суб'єктів господарювання;
 - створення рівних умов для функціонування суб'єктів господарювання;
 - забезпечення здатності економіки реалізувати національні державні інтереси.
- У цьому контексті окреслено основні напрями конкурентної політики держави:
- регулювання процесів формування і розвитку конкурентного середовища;
 - контроль за діяльністю функціонуючих монополій;
 - попередження недобросовісної конкуренції;
 - контроль за наданням державної допомоги та пільг;
 - недопущення дискримінації підприємців і боротьба з корупцією владних структур;
 - нормотворча діяльність.

Разом з тим, дослідження проявів впливу глобалізації на параметри і тенденції розвитку конкурентного середовища в масштабі світової економіки, а також на розвиток конкурентних відносин в Україні дало змогу виявити **зростання значущості екзогенних чинників у цих трансформаціях**. На основі цього нами зроблено висновок про **зростання ролі держави і наддержавних структур в управлінні економічними процесами**, що потребує інноваційних змін інституціонального забезпечення конкурентоспроможності держави, у першу чергу – концентрації уваги на побудові інституціональної політики з урахуванням пріоритетів розвитку підприємництва, сприяння зростанню приватного сектору, розвитку середнього класу через дотримання законів і захист прав власності тощо. У цьому контексті Г. М. Пилипенко і Ю. І. Пилипенко інституціональні інновації розуміють як нововведення, які здійснюються у формальних і неформальних правилах, а також при їхній взаємодії, а основою цього типу інновацій є радикальні зміни у правах власності, механізмі розподілу й обміну, методах та організаційних формах управління економічними процесами. Згадані науковці справедливо підкреслюють: якщо раніше головну роль у інноваційному розвитку відігравав підприємець-новатор, який виступав організатором нових інституціональних угод, які зменшують невизначеність і формують основу консенсусу різноспрямованих інтересів, то у сучасних умовах така функція поступово переходить до інституту держави [4, с. 38]. Варто цілком погодитися й з висновком цих авторів про те, що нині **державою виконує такі важливі, пов'язані з інноваціями, інституціональні функції, як: підтримування базисних технологічних та економічних інновацій, надаючи їм початковий імпульс; фінансування за рахунок державних коштів інновацій у сферах, де відсутній або неможливий швидкий комерційний ефект (оборона, освіта, культура, фундаментальна наука); здійснення інновацій у правовій сфері**.

Підсумовуючи результати змін в економіці України упродовж двох останніх років, можна послатися на висновки міжнародних експертів, які за підсумками 2010 р. звертали увагу на низький рейтинг України в глобальних обстеженнях ділового клімату і систем управління. Значні вади виявлено в антимонопольній політиці,

процедурах створення нових підприємств і банкрутства [5, с. 129]. У 2009 р. зверталася увага на необхідність реформування фінансової системи держави, у т. ч. розвиток місцевих ринків, консолідацію і підвищення прозорості банківського сектору. На думку міжнародних експертів, Закон України "Про акціонерні товариства" дозволив певною мірою укріпити захист майнових прав і прав міноритарних акціонерів, однак недоліки в режимі захисту майнових прав і у правовій системі загалом призвели до різкого відпливу іноземних інвестицій [6, с. 96].

Якість бізнесового середовища та низький рівень інституціонального забезпечення структурних реформ підтвердилися банкрутством Промінвестбанку у жовтні 2008 р., а також проблемами з ліквідністю в інших фінансових організаціях, що суттєво похитнуло довіру населення до банківської системи України. На тлі фінансової кризи у серпні 2009 р. вклади в національній валюті скоротилися більш ніж на чверть, валютні вклади скоротилися на 15%, за період з першого кварталу 2008 р. по кінець першого півріччя 2009 р. різко зросла частка проблемних кредитів (з 3 до 10%), що пояснюється загостренням проблем у корпоративному секторі [6, с. 96]. Така ситуація змусила уряд запровадити тимчасову заборону на дострокове вилучення термінових вкладів. Поряд з тим, у жорстких кризових умовах урядом України за підтримки Міжнародного валютного фонду (МВФ) було реалізовано стратегію вирішення проблем банків шляхом рекапіталізації, в процесі якої три банки-банкрути ("Родовід Банк", "Укргазбанк", "Київ") було націоналізовано. Жорсткій критиці з боку міжнародних організацій піддавалися механізми валютного контролю, запроваджені Національним банком України, оскільки цей захід, на думку фахівців, нівелював позитивні зрушення у напрямі фінансової лібералізації. З іншого боку, закономірним виглядав розпочатий в умовах кризи процес консолідації банків.

Світова фінансова криза, як показують результати багатьох аналітичних досліджень, суттєво вплинула на рівень макроекономічної стабільності України, що й підтверджено низьким рейтингом цього чинника конкурентоспроможності України (позиція 112 у 2011–2012 рр.). Основним чинником макроекономічної дестабілізації стало стрімке скорочення попиту на зовнішньому ринку, що для України проявилось, у першу чергу, в падінні цін на сталь і продукцію хімічної промисловості. У першому півріччі 2009 р. реальний ВВП скоротився приблизно на 20% порівняно з 2008 р., а для забезпечення макрофінансової стабілізації МВФ у листопаді 2008 р. затвердив підтримку платіжного балансу в розмірі 16,5 млрд. дол. США. Високими були й темпи інфляції та рівня безробіття, а доступ до міжнародних ринків капіталу і кредитів був суттєво обмежений. За експертними оцінками, сукупні валютні резерви скоротилися на кінець вересня 2009 р. до 28,0 млрд. дол. США, тоді як на кінець серпня 2008 р. вони становили 37,0 млрд. дол. США. У такій ситуації запланований дефіцит державного бюджету на 2009 р. зріс до 6% ВВП порівняно з показником на початок року, а державний борг зріс з 13% ВВП у кінці 2007 р. до 30% ВВП в кінці серпня 2009 р. [6, с. 97].

Сучасний етап розвитку вітчизняної економіки характеризується зміною пріоритетів державного втручання в економічні процеси, у т. ч. й стосовно підвищення її конкурентоспроможності шляхом розроблення засобів конкурентної політики. Це зумовлюється, у першу чергу, чинниками глобального характеру:

- актуалізація розробки і впровадження системних реформ для підвищення конкурентоспроможності України на базі інноваційної моделі її розвитку з урахуванням зрушень у конкурентній політиці інших держав, оскільки конкурентоспроможність країни визначається сприятливістю створеного в ній конкурентного середовища для здійснення бізнесу;

- перегляд механізму регулювання концентрації, спрямованого на оптимізацію її рівня у довго- і середньостроковій перспективі. Однак прагнення створити дієве конкурентне середовище з функціонуванням значного числа учасників ринку може вступити у суперечність з відомою закономірністю можливої активізації інноваційної діяльності великими підприємствами, оскільки у вітчизняних реаліях у переважній більшості випадків лише великі компанії можуть акумулювати значні кошти для реалізації вагомих інноваційних проектів. Саме ця обставина є причиною прагнення Антимонопольного комітету України (АМКУ) отримувати додаткову інформацію у кожному конкретному випадку при видачі дозволів на концентрацію, зважаючи на доцільність її аналізу з позиції можливої активізації інноваційної діяльності такими суб'єктами ринку;
- наростання взаємозалежності впливу різних держав на трансформацію ринків і зміну конкурентних переваг окремих країн, що потребує проведення міждержавного діалогу, узгодження та уніфікації методів державного впливу різних країн у питаннях формування параметрів і напрямів розвитку конкурентного середовища;
- створення системи економічної безпеки в межах міжнародного поділу праці та необхідність формування ефективного механізму оподаткування транснаціональних корпорацій як суверенних гравців на глобальному ринку з проявами економічного егоїзму та нових форм протекціонізму. У ряді досліджень зазначається, що основою кризи 2008 р. є суперечність між транснаціоналізацією бізнесу і можливостями урядів окремих країн, які не можуть розповсюджувати свою владу за межі їх територій [7, с. 45];
- необхідність глибшого регулювання міграційних процесів, налагодження дієвої системи контролю за тероризмом, відмиванням "брудних грошей", тіньовою економікою, наркоторгівлею.

Проведені нами дослідження дали підстави зробити висновок про неспроможність діючих в Україні засобів державного регулювання економіки адекватно реагувати на виклики світової глобалізації, яка зумовлює **необхідність відмови від "державоцентристського" підходу до розуміння сутності механізму регулювання конкурентного середовища** як такого, що обмежує сферу дослідження світових тенденцій розвитку, заперечує можливість системного розгляду всієї сукупності чинників конкурентного середовища і, як наслідок, побудови осяжного поля дієвого впливу на умови конкуренції суб'єктів господарювання.

Аналіз ієрархії складових конкурентної політики дає змогу звернути увагу на гостроту проблематики інституціональних змін в Україні, яка в умовах нинішньої кризової ситуації поєднується і накладається у часі з традиційними економічними перетвореннями трансформаційного періоду, що зумовлює вирішальне значення інституціональної політики у сфері конкуренції як чинника конкурентоспроможності вітчизняної економіки і окремих суб'єктів господарювання. Детальніше нами проаналізовано такі аспекти формування конкурентного середовища: регулювання процесів концентрації, податкової конкуренції, ступеня інноваційності структурних перетворень.

3. Засоби конкурентної політики у сфері концентрації

Аналіз окремих аспектів конкурентної політики в Україні дав змогу виявити ряд її недоліків:

1. **Відсутність рівних умов конкуренції на більшості ринків, що зумовлюється прогалинами в механізмі державного регулювання** сфери природ-

них монополій (тарифна політика), рівня концентрації (неповне передбачення можливих варіантів монополізації ринків), а також бар'єрів входження в галузь.

Для усунення окремих недоліків конкурентної політики у квітні 2011 р. Верховна Рада України прийняла у першому читанні законопроект, що передбачає внесення змін до Закону "Про захист економічної конкуренції" у частині регулювання процесів концентрації. Документ передбачає збільшення порога показників обсягів реалізації продукції або вартості активів підприємств, що об'єднуються, у чотири рази, а невиконання цієї умови потребує отримання попереднього дозволу на концентрацію в АМКУ. Отже, при концентрації двох підприємств планується підвищення порогового показника з 1 млн. євро до 4 млн. євро, а при концентрації кількох підприємств – з 12 млн. євро до 50 млн. євро. Без дозволу АМКУ концентрація з перевищенням порогового обсягу реалізації може відбуватися лише в одного учасника – продавця активів. На думку законотворців, зазначені зміни зменшать число концентрацій і адміністративний тиск на ринок [8]. Крім того, АМКУ розглядає надані експертами проекту ЄС "Гармонізація системи конкуренції та державних закупівель в Україні зі стандартами ЄС" пропозиції щодо проекту документу, яким буде роз'яснено підходи Комітету до оцінки горизонтальних злиттів. Фахівці АМКУ продовжують роботу щодо опрацювання методики визначення розміру штрафів, які накладаються на порушників законодавства про захист економічної конкуренції, щодо імплементації правил конкуренції, викладених у статтях 81 та 82 Договору про ЄС [9].

2. **Відсутність чітких трактувань окремих дозвільних процедур, пов'язаних з концентрацією**, що призводить до прийняття суперечливих рішень. Крім того, розвиток процесів глобалізації та вступ України до СОТ потребують активного залучення міжнародних інститутів контролю за злиттями і поглинаннями, оскільки інтереси сторін-учасників згаданих процесів все частіше зачіпають конкурентний простір кількох країн. Динаміку процесів концентрації в економіці України подано у табл. 3.

Таблиця 3

Розподіл за видами випадків концентрації суб'єктів господарювання в Україні,
які розглянуто АМКУ

Рік	Вид концентрації					Всього
	злиття	спільне створення	набуття контролю	придбання акцій (часток, паїв)	інші	
2002	54	16	9	232	87	398
2003	56	23	7	181	62	329
2004	39	22	13	310	37	421
2005	31	12	16	249	51	359
2006	20	23	41	415	8	507
2007	13	21	11	663	11	719
2008	26	34	43	711	1	815
2009	1	16	45	394	24	480
2010	21	25	71	401	41	559

Джерело: Звіти Антимонопольного комітету України [1].

Відповідно до чинного законодавства, у випадках, коли концентрація чи узгоджені дії можуть мати негативний вплив на конкуренцію, АМКУ обумовлює надання дозволу певними вимогами і зобов'язаннями. Наприклад, у 2010 р. з метою пом'якшення негативного впливу концентрації на конкуренцію, учасників концент-

рації на ринку хліба і хлібобулочних виробів у Донецькій області було зобов'язано упродовж трьох років не змінювати ціни на свою продукцію без об'єктивних причин, не зменшувати обсягів виробництва хліба та хлібобулочних виробів простої рецептури та надавати органам АМКУ інформацію про ціни продажу та обсяги виробництва зазначеної продукції. Згоду на концентрацію на ринку молока незбираного для промислової переробки, яка охоплювала Волинську і Львівську області, було надано за умов, що її учасники не встановлюватимуть цін чи інших умов придбання молока незбираного для промислової переробки, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції, а також не будуть створювати перешкод доступу на цей ринок (виходу з ринку). Учасників концентрації на загальнодержавних ринках флюсо-доломітної та металопродукції зобов'язано: не допускати обмежень обсягів постачання без економічно обґрунтованих причин, якщо це може завдати шкоди українським споживачам зазначеної продукції; застосування різних цін або різних інших умов постачання вітчизняним споживачам флюсо-доломітної та металопродукції; обмежень доступу на зазначені ринки інших суб'єктів господарювання, покупців, продавців; упродовж трьох років, один раз на півріччя, надавати до АМКУ інформацію про обсяги виробництва, постачання на ринок України цієї продукції [1].

3. Недосконалість методичного забезпечення реалізації конкурентної політики. Аналіз ряду положень "Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку" [10] дає підстави стверджувати про наявність у ній ряду узагальнених трактувань щодо визнання суб'єкта господарювання монополістом. На наш погляд, потребує уточнення і конкретизації ряд принципів пунктів згаданої методики, використання яких в існуючій редакції для обґрунтування стратегічних рішень може призводити (а в окремих випадках це простежується) до неоднозначності, що породжує конфліктні ситуації. Тому додатковими чинниками, що потребують урахування при визначенні підприємства-домінанта на ринку, мають бути:

- конкуренція продуктивних груп різної цінової категорії, оскільки часто виділення цінових сегментів є умовним (особливо за існування можливості швидкої переорієнтації виробництва при універсальній технології);
- зміна ринкової кон'юнктури в результаті активізації експортно-імпоротної діяльності;
- дослідження проблем незадіяних потужностей (таких, що простоюють) і доступних за ціною як аргументу на користь незначних бар'єрів входження;
- комплексне дослідження монополіста з позицій отриманої ним ринкової влади.

4. Необґрунтованість рівня адміністративних послуг та складність дозвільних процедур, що призводить у ряді випадків до неправомірних (дискримінаційних) і антиконкурентних дій державних органів.

4. Засоби і перспективи податкової конкуренції

Окремої уваги у формуванні дієвого конкурентного середовища заслуговує **податкова політика держави і податкова конкуренція**. Суттєвим чинником доцільності формування нового механізму наддержавного регулювання глобального конкурентного середовища вважаємо неоднозначне розуміння політик "конкурентної лібералізації" і "податкової конкуренції". Так, реалізація політики "конкурентної лібералізації" часто призводить до дестабілізації на міждержавному рівні у формі торговельних воєн та інших дискримінаційних заходів, які передбачають використання, як правило, необґрунтованих митних бар'єрів. Зокрема, у доповіді "Майбутнє СОТ" зазначається, що відбувається "ерозія основоположних принципів недиск-

римінації в світовій торгівлі” [11]. Аналіз практики міжнародної торгівлі демонструє часте використання “преференційних” зональних і двосторонніх угод, внаслідок чого треті країни потерпають від дискримінації. З іншого боку, прагнення створити сприятливі умови для залучення капіталу призводить до використання прийомів податкової конкуренції, яку найчастіше розуміють як суперництво країн із застосуванням інструментів оподаткування за мобільні фактори виробництва і мобільну податкову базу, зумовлене неузгодженістю дій країн при встановленні податків та існуванням взаємозалежності податкових систем в умовах міжнародної мобільності факторів виробництва [12, с. 205]. Корельованою з цією проблематикою є суперечність у розумінні сутнісних аспектів функціонування офшорних зон – реалізація демпінгової політики чи конкурентних переваг шляхом запровадження понижених (нульових) податкових ставок.

Актуалізація проблем податкової конкуренції в Європі зумовлена створенням і розширенням Євросоюзу та необхідністю зниження податкового навантаження на такі фактори виробництва, як праця і капітал. У нинішньому глобалізованому світі традиційні чинники конкурентоспроможності країн поступово втрачають свою пріоритетність, поступаючись таким інституціональним рушіям, як “умови ведення бізнесу”, “інноваційність”. Прагнення пристосуватися до умов глобалізації спонукають держави до змін у зовнішній та внутрішній економічній політиці, у т. ч. й за рахунок податкової політики на базі офшорних зон. Сьогодні науковці зазначають, що офшорний бізнес перетворився на самостійну сферу світової економіки [13, с. 152]. Отже, постає питання: **офшорні зони – це інструмент податкової конкуренції чи механізм демпінгу?** Загальновідомо, що в основу привабливості офшорних зон покладено спрощений механізм реєстрації компаній, простота ведення бізнесу і пільговий режим оподаткування. Однак у наукових колах донині відсутня одностайність щодо трактування офшорних зон – від засобу прикриття незаконного бізнесу до механізму “міжнародного податкового планування”, легального залучення додаткових інвестицій в економіку. Створення ж переваг України у податковій конкуренції має відбуватися у руслі міжнародної податкової гармонізації.

5. Структурна політика як засіб конкуренції в моделі інноваційного розвитку

Упродовж 20-літнього періоду існування Української держави були численні спроби побудови механізмів державного регулювання інноваційних процесів, однак всі вони не отримали бажаного успіху. Дослідження, проведені нами упродовж років незалежності України, показали зсування вітчизняної економіки до межі системної кризи – формування порогу несумісності з економіками розвинутих країн. Політика держави у сфері структурної перебудови економіки не пов’язувалася з методологією реалізації інноваційної моделі розвитку, не базувалася на чітко й однозначно сформульованих пріоритетах розвитку, а здійснення поточних заходів орієнтувалося на вирішення поточних (часто неузгоджених) завдань, що мало лише негативні наслідки – розвиток процесів стагнації економіки та її руйнування. В кінцевому результаті за переважною більшістю міжнародних рейтингів позиції України упродовж останніх років суттєво погіршилися.

Перебудова економіки **потребує перегляду структурної політики держави**, яку розуміють як визначення цілей і пріоритетів структурних перетворень в економіці, а також розроблення організаційно-економічних механізмів їх реалізації з метою зростання конкурентоспроможності країни і підвищення якості життя населення.

Структурні зрушення в Україні, незважаючи на слабку обґрунтованість, мали значну активність на початковому етапі переходу економіки до ринку, коли прискорена лібералізація економічних відносин призвела до гіперінфляції, спаду виробництва та інших негативних явищ. Менш активно структурні перетворення відбувалися останніми роками, однак упродовж всього періоду розбудови незалежної держави **структурну політику можна ідентифікувати як застарілу, пасивну і, відповідно, неперспективну, в результаті чого структурні перетворення були безсистемними та інерційними**. Це, у свою чергу, зумовило структурну розбалансованість економіки, високий рівень енерго- і капіталоемності виробництва, падіння рівня інноваційної активності суб'єктів господарювання. Більшість провідних галузей економіки України експортоорієнтовані, і на їхній діяльності та, відповідно, на всій економіці позначається погіршення кон'юнктури світового ринку. Це потребує перегляду політики наздоганяючої модернізації: у недалекому майбутньому світова економіка принципово зміниться.

Дослідження тенденцій розвитку окремих галузей (підгалузей) промисловості України з використанням двох критеріїв – темпу приросту галузі (порівняно із середнім по промисловості) і частки галузі в обсязі промислового виробництва – показало неспроможність механізму державного регулювання забезпечити швидкий розвиток тих із них, які було позиціоновано як найважливіші і пріоритетні.

Дослідження світових тенденцій міжнародної торгівлі засвідчує високий рівень використання високих технологій для виробництва продукції, і цілком зрозуміло, що експортний потенціал України, який базується, в основному, на нижчих технологічних укладах і не має дієвих інституційних важелів для радикального переструктурування, не може бути конкурентоспроможним на світовому ринку.

Як ми вже зазначали, структурна перебудова економіки має базуватися на інноваційних засадах, і особливістю економічної ситуації в Україні є невідповідність рівня розвитку *k*-суспільства параметрам глобальної конкурентоспроможності: за рівнем розвитку *k*-суспільства та іншими спорідненими критеріями Україна посідає значно вищі місця у міжнародних рейтингах, порівняно з індексами глобальної конкурентоспроможності. У цьому контексті підкреслимо, що значення індексу глобальної конкурентоспроможності країн формується з урахуванням субіндексів, які, крім інших, значною мірою відображають механізм оцінювання *k*-суспільства: здоров'я і початкова освіта, вища освіта, ефективність ринку робочої сили, технологічна готовність, спроможність до інновацій. Отже, існує близькість і часткове дублювання (корельованість) критеріїв оцінювання розвитку *k*-суспільства і конкурентоспроможності країн, у першу чергу – за рахунок зростання значущості інноваційних чинників у формуванні рейтингів. Це дає підстави стверджувати про існування передумов зростання конкурентоспроможності України на інноваційних засадах (за умови реалізації моделі інноваційного розвитку), враховуючи фактичні значення показників розвитку *k*-суспільства.

Такий висновок може стати підґрунтям і стимулом для розроблення механізмів формування інноваційного типу поведінки суб'єктів господарювання та їх інноваційної культури, а також перегляду конкурентної, інноваційної, структурної та кадрової політик держави та їх скоординованої реалізації. Однак у цьому контексті гостро постає проблема фінансового забезпечення стрімких інноваційних перетворень, а також дослідження впливу процесів розбудови *k*-суспільства на економічне зростання загалом і конкурентоспроможність країни зокрема.

Зазначені реалії обмежують участь українських підприємств у глобальному інноваційному процесі, ставлять державу на межу системної несумісності з економіками розвинутих країн, які в межах сьомого, недосяжного нині для України, технологічного переділу, прагнуть вирішувати грандіозні та амбіційні завдання розвитку

суспільства у світлі світоцивілізаційних процесів (наприклад, технології холодного термоядерного синтезу, що має принципово змінити енергетичний потенціал земної цивілізації).

6. Формування механізмів наддержавного впливу на глобальне конкурентне середовище

Зростання взаємозалежності країн висуває в число пріоритетних завдань економічної науки теоретичне обґрунтування доцільності і необхідності створення якісно нових механізмів наддержавного регулювання трансформаційних процесів конкурентного середовища. Вивчення практичних кроків РБ ООН, ОБСЄ, ГАТТ, МВФ, МБРР, ОЕСР, ОПЕК, АСЕАН, ФАО, СОТ, ЮНІДО, МАГАТЕ та ряду інших міжнародних інституцій дає змогу констатувати, що навіть рішення щодо узгоджених дій у глобальному середовищі, які реалізуються під егідою зазначених організацій, приймаються переважно урядами окремих держав (за відсутності у міжнародних організацій права суверенності). Так, навіть Рада Європи, до складу якої входять глави національних держав і урядів, лише частково має можливість приймати рішення на наднаціональному рівні: регулювання у глобальному середовищі трактується як вплив на поведінку суверенної держави у контексті її взаємодії з іншими суверенними державами.

Сьогодні міжнародні організації зберігають певну інерційність і нездатні ефективно боротися з новими глобальними загрозами. Окремі важливі положення концептуального характеру відображені в документах цих організацій, однак вони не можуть слугувати основою для обґрунтування принципових рішень у відповідь на нові виклики глобального характеру. Г. Кіссінджер у січні 2009 р. підкреслював, що фінансова криза продемонструвала відсутність глобальних інститутів, здатних пом'якшувати удари й змінювати тенденції, і неминуче виникає ситуація: коли, відчувачи удари кризи, суспільство звертається до національних політичних інститутів, вони у своїй діяльності здебільшого керуються внутрішніми міркуваннями, а не інтересами світового порядку [14].

Актуальність розроблення дієвих засобів наддержавного впливу зумовлюється існуючою суперечністю всієї міжнародної системи: з одного боку, існування національного суверенітету передбачає компенсацію недоліків ринкового механізму державою, тоді як на глобальному ринку вплив наддержавних структур обмежується відсутністю системи спільних пріоритетів розвитку. Тому, на наш погляд, **актуалізується проблема створення інституціональної системи світової економіки, в основу якої необхідно покласти новий теоретичний фундамент, сформований відповідно до реалій і перспектив світового розвитку.**

Вивчення теоретичних розробок щодо формування моделі світового регулювання дає змогу виокремити два концептуальних підходи: перший передбачає недоцільність детермінування поведінки держав у межах існуючої міжнародної системи (формування узгодженої поведінки та отримання взаємних вигод державами на основі співробітництва за існуючого зовнішнього середовища), а другий базується на обґрунтуванні необхідності створення світового уряду (зміна середовища для коригування поведінки держав і заперечення можливості свідомого співробітництва у турбулентному середовищі).

Варто повністю погодитися з висновком М. М. Максимової, яка підкреслює, що в умовах взаємозалежності економічна політика, що проводиться без огляду на партнерів, є неефективною, оскільки зусилля щодо забезпечення стійкого розвитку держави зводяться нанівець [15, с. 9]. Погоджуючись з таким висновком, вважаємо, що його передумовами є нові суперечності теоретичного і прикладного харак-

теру, виявлені нами в процесі аналізу тенденцій розвитку глобального конкурентного середовища і які зводяться до окреслення проблеми подолання дисгармонії транснаціоналізації бізнесу і обмеження можливостей урядів окремих країн впливати на ситуацію за межами своїх кордонів.

Проявом функціонування означених та ряду інших економічних механізмів є конкуренція між державами за створення сприятливішого конкурентного середовища в межах своєї країни без узгодження регуляторних дій з основними інститутами наддержавного значення. Це пояснюється прагненням держав відстоювати свій суверенітет, конкуруючи з іншими державами за створення сприятливих умов для вітчизняних товаровиробників. У цьому контексті актуалізується проблематика формування "світового уряду", доцільності передачі частини суверенітету міжнародним організаціям, обґрунтування прогнозів щодо послаблення ролі держави у регулюванні конкурентного середовища.

Необхідність активізації формування наддержавних інститутів регулювання світогосподарських процесів сьогодні значною мірою зумовлюється й випередженням темпів трансформації фінансових ринків порівняно з перетвореннями на інших ринках. Аналіз кризових явищ у світовій економіці упродовж останніх років демонструє обмежені можливості урядів щодо збереження контролю над курсами валют, відсутність дієвих механізмів узгодженого міждержавного регулювання і спільного поля інтересів у виробленні засобів впливу на міжнародні фінансові відносини. Так, на II Економічному форумі "Економічна безпека Євразії в системі глобальних ризиків" (М. Астана, березень 2009 р.) підкреслювалося, що "... необмежена лібералізація фінансово-кредитної системи сприяла створенню наденергійного кредитування і безпечного інвестування, формуванню системи фінансових ринків, відірваних від коріння реальної економіки. Штучний попит, який підтримувався гіпертрофованою фінансово-кредитною системою, призвів до кризи діючої моделі споживацького суспільства" [16]. У цьому контексті міжнародні експерти підкреслюють, що "... гігантська фінансова бульбашка повністю заслонила реальний сектор. Окремі сегменти цього реального сектору (до 2001 р. – сфери високих технологій, після 2001-го – нерухомість та енергоносії, а у 2007 р. – продовольство) стали точками змишки з фінансовою системою, внаслідок чого ціни у цих галузях відірвалися від ринкового фундаменту і були багатократно завищені" [17].

Отже, окреслюється нове коло проблем, які потребують об'єднання зусиль міжнародної спільноти, що, у свою чергу, слугуватиме новим поштовхом для розвитку глобалізаційних процесів. Виходячи з цього, пріоритетними напрямками теоретичних і прикладних досліджень глобального конкурентного середовища при формуванні нового світового порядку стають:

- обґрунтування нового бачення державного суверенітету країн і меж міждержавної інтеграції при відмові від "державоцентристського" підходу до розуміння сутності механізму регулювання конкурентного середовища; перегляд статусу і перспектив трансформації міжнародних організацій, які формують сфери наддержавного впливу на параметри і напрями розвитку конкурентного середовища при розгляді його як мегасистеми;
- перегляд системи інституціонального забезпечення дієвості конкурентного середовища в Україні на засадах інноваційної моделі розвитку, яка потребує розроблення інституціональних інновацій, що забезпечують підтримування та пріоритетне фінансування базисних технологічних інновацій та здійснення інновацій у правовій сфері, а також гармонізації на цій основі конкурентної, інноваційної та структурної політик держави.

Література

1. Звіт Антимонопольного комітету України за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.atc.gov.ua>.
2. The Global Competitiveness Report 2011–2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : / <http://gcr.weforum.org>.
3. Горбанев М. М. Международные рейтинги конкурентоспособности и что они на самом деле измеряют? [Электронный ресурс] / М. М. Горбанев. – Режим доступа : http://www.icss.ac.ru/userfiles/file/public_pdf681.pdf.
4. Пилипенко Г. М. Інституціональні інновації як фактор інноваційного розвитку національної економіки / Г. М. Пилипенко, Ю. І. Пилипенко // The Economic Messenger of the NMU. – 2009. – № 2. – С. 34–40.
5. Transition Report 2010: Recovery and Reform [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ebrd.com>.
6. Transition Report 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ebrd.com>.
7. Загашвили В. Государство на новом этапе экономической глобализации / В. Загашвили // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 5. – С. 43–51.
8. Парламент упростит концентрацию предприятий [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kommersant.ua>.
9. Антимонопольний комітет України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.atc.gov.ua>.
10. Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку : затв. розпорядженням Антимонопольного комітету України від 5 берез. 2002 р. № 49-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.atc.gov.ua>.
11. ВТО признала недостатки [Электронный ресурс] // Коммерсантъ. – 2005. – № 6 (3090). – Режим доступа к журн. : <http://www.google.com.ua>.
12. Педь І. В. Податкова конкуренція : моногр. / І. В. Педь. – К. : Експерт-Консалтинг, 2009. – 416 с.
13. Кміть В. М. Офшорні зони як інструмент міжнародної податкової конкуренції / В. М. Кміть, Л. П. Ткачик // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2009. – № 1. – С. 151–157.
14. Кіссінджер Г. Шанс для нового світоустрою [Електронний ресурс] / Г. Кіссінджер. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua>.
15. Максимова М. Проблемы стабильности мировой экономики / М. Максимова // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – № 9. – С. 3–18.
16. 11–12 марта 2009 года прошел II Астанинский экономический форум на тему “Экономическая безопасность Евразии в системе глобальных рисков” с участием Главы государства Назарбаева Н. А. (г. Астана, Республика Казахстан) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://209.85.129.132/search?q=cache:8jlxu1gA8CsJ:www.iuecon.org/astana-2009.html>.
17. После кризиса установится новый мировой порядок. Каким он будет? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.google.com.ua>.